

Ecologisch bermbeheer met Kleurkeur: wat betekent het voor wilde bestuivers?

Anthonie Stip

Inleiding

In 2019 heeft De Vlinderstichting samen met Stichting Groenkeur een keurmerk voor ecologisch beheer van bermen en groenstroken ontwikkeld. Dit keurmerk heet Kleurkeur. In dit artikel beschrijf ik op hoofdlijnen hoe Kleurkeur tot stand is gekomen, wat Kleurkeur inhoudt én wat het kan betekenen voor wilde bestuivers.

Figuur 1. In bermen en groenstroken ligt veel potentie om iets te betekenen voor planten en dieren. In deze brede berm langs een provinciale weg in Noord-Holland is gefaseerd maaibeheer bijvoorbeeld goed in te passen. Foto Anthonie Stip.

In Nederland ligt zo'n 139.000 kilometer aan wegen, 3000 kilometer spoorwegen en ruim 17.500 kilometer waterkerende dijken. Langs veel van deze infrastructuur ligt een berm, al snel 2 meter breed of meer (Fig. 1). Bij elkaar opgeteld is dat een enorm potentieel voor onze inheemse flora en fauna. Bermen en dijken fungeren als leefgebied, als verbindingzone en als tijdelijke schuilplek voor planten en dieren. Mits het beheer van deze elementen dat toelaat. En daar hebben we direct een belangrijk punt te pakken: het huidige beheer is regelmatig ongunstig voor planten en dieren en zeker voor de insectenfauna. Er ligt dus ook inhoudelijk potentieel om te verbeteren.

Piet Zonderwijk

Ecologisch bermbeheer is niet nieuw: rond 1970 was Piet Zonderwijk degene die het onderwerp op de kaart zette. Zijn boek 'De Bonte berm' (Zonderwijk 1979) heeft aan de bekendheid van ecologisch bermbeheer bijgedragen. Ongeveer 15 jaar lang is het beleid van tweemaal per jaar maaien en afvoeren van het maaisel uitgevoerd (Fig. 2), maar helaas kreeg ecologisch bermbeheer daarna steeds minder aandacht en werd erop bezuinigd. Anno 2020 wordt breed erkend dat de Nederlandse natuur er slecht voor staat. Daardoor is er gelukkig veel aandacht gekomen voor biodiversiteit en willen steeds meer gemeenten, provincies, waterschappen en aannemers ook aan de slag met ecologisch bermbeheer.

Wanneer doen we het goed?

Bij De Vlinderstichting was er de afgelopen jaren veel vraag naar de invulling van ecologisch bermbeheer. Gemeenten en ook aannemers vroegen ons om advies. "Wanneer doen we het nu goed?" was een veelgestelde vraag. Daarom heeft De Vlinderstichting in januari 2018 op een grote bijeenkomst van de Nationale Bijenstrategie aangekondigd om aan een keurmerk voor ecologisch bermbeheer te gaan werken. We hebben Stichting Groenkeur benaderd en zijn met hun deskundige kennis en de adviezen van allerlei mensen en organisaties die met bermbeheer te maken hebben het keurmerk gaan ontwikkelen. De naam was ook al snel bekend: Kleurkeur. Omdat we door middel van goed beheer toe willen werken naar meer kleur en leven in de bermen.

Kleurkeur wordt gebruikt

Na anderhalf jaar ontwikkeling is Kleurkeur sinds juni 2019 gereed. We hebben afgesproken dat Stichting Groenkeur en De Vlinderstichting eind december 2020 de ervaringen met Kleurkeur evalueren met een aantal organisaties die er dan een jaar mee gewerkt hebben. Niettemin is Kleurkeur klaar voor gebruik en

Figuur 2. Een berm op Texel die wordt gemaaid en afgevoerd. Let op dat in de directe omgeving alleen in de berm nog bloei aanwezig is. Foto Anthonie Stip.

wordt er ook al flink wat naar gevraagd. In een aantal maaibestekken is er al naar Kleurkeur gevraagd door opdrachtgevers. Meer dan 25 aannemers zijn al met Kleurkeur aan de slag (nog niet allemaal geheel gecertificeerd). Een positieve ontwikkeling.

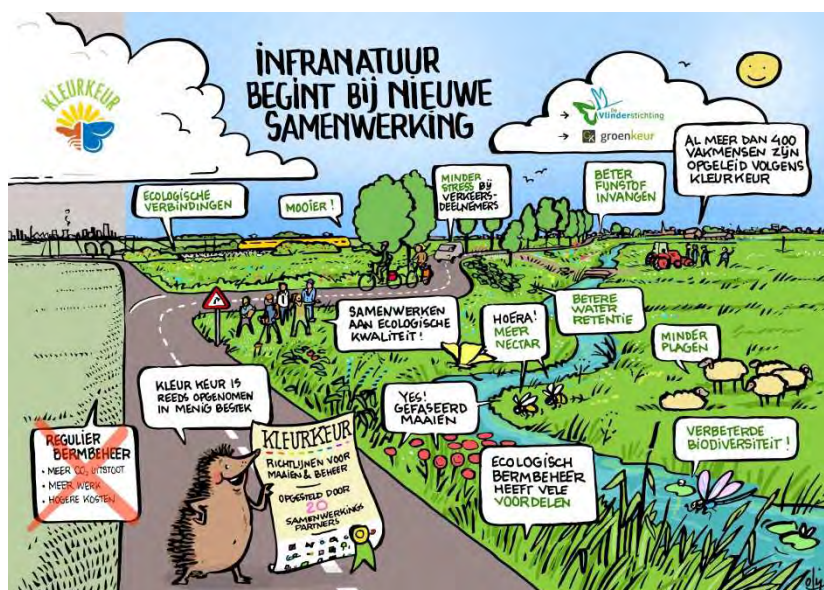
Kennis voor ‘de man op de trekker’

Omdat we zien dat het van groot belang is dat ‘de man op de trekker’ kennis heeft van ecologisch bermbeheer en wat daarbij komt kijken, heeft De Vlinderstichting twee cursussen ontwikkeld. Deze zijn verplicht om te volgen voor organisaties die met Kleurkeur aan de slag gaan. Maar ook opdrachtgevers raden wij aan om de cursussen te volgen. Succesvol ecologisch beheer steunt in de praktijk namelijk op een opdrachtgever en aannemer die elkaars taal spreken en weten wat ze aan elkaar hebben. Kennis van zaken en vertrouwen zijn belangrijke sleutelwoorden. Dat leer je uiteraard niet alleen in twee dagen cursus. Wel proberen wij de cursisten met een ecologische blik naar bermen te laten kijken. Te leren inzien dat een berm meer is dan een lap grond tussen een weg en een sloot, maar een plek waar geleefd wordt door een grote variatie aan plant- en diersoorten. Tussen oktober 2019 en november 2020 hebben we (ondanks de coronacrisis) ruim 425 mensen opgeleid (Fig. 3).

Nieuwe standaard voor ecologisch bermbeheer

Wat houdt ecologisch beheer met Kleurkeur dan in? Op hoofdlijnen zijn er vijf punten te onderscheiden:

1. Een goede voorbereiding van het bermbeheer, wat gestalte krijgt in een beheerplan dat opdrachtgever en opdrachtnemer samen opstellen. In het beheerplan staan alle belangrijke afspraken, maar ook beheerdoelen en met welke machines er op welke locaties wordt beheerd. Hoe dat precies in zijn werk gaat is wat te uitgebreid om hier te beschrijven, maar wordt in de gevorderdencursus Kleurkeur behandeld.
2. Niet meer klepelen, omdat dit direct en indirect tot veel ecologische schade leidt.
3. Gefaseerd maaien, dat wil zeggen dat bij elke maaibeurt 15-30% van de vegetatie ongemaaid blijft, op zo klein mogelijke schaal.
4. Vakbekwaamheid: mensen die ecologisch bermbeheer uitvoeren moeten in ieder geval de basiscursus Kleurkeur gevolgd hebben en het examen behaald. Leidinggevenden moeten ook de gevorderdencursus met succes gevolgd hebben.
5. Monitoring van flora en fauna, wat inzichtelijk moet maken of het uitgevoerde beheer ook effect heeft voor de beheerdoelen die opgesteld zijn. Voor deze monitoring zijn een aantal methoden

Figuur 3. Infographic over Kleurkeur. Tekening Olivier Rijcken.

toegestaan (waaronder de meetnetten van het Netwerk Ecologische Monitoring en het Meetnet Bermflora van Rijkswaterstaat). Als er nog geen monitoring plaatsvindt, is monitoring middels de nectarindex verplicht.

Verder is er nog een aantal andere inhoudelijke afspraken die goed zijn om hier te vermelden:

- Het maaisel moet altijd afgevoerd worden, binnen vijf kalenderdagen na de maaibeurt. Direct afvoeren van het maaisel is toegestaan. In vochtige weersomstandigheden, zeker in het najaar, is direct afvoeren van maaisel beter dan het maaisel enige dagen laten liggen, om vervolgens door de nattigheid het maaisel niet meer af kunnen voeren. Niet maaien is in zo'n geval ook een keuze.
- Er wordt minimaal 10cm boven het maaiveld gemaaid, met het idee dat dit meer geleedpotigen de kans geeft om een maaibeurt te overleven.
- Bodeminsporing en bodembeschadiging worden zoveel mogelijk voorkomen. De maximale bodemdruk bedraagt 1 bar. Richtlijnen voor de diepte van de toegestane insporing zijn (nog) niet opgenomen, omdat voorkomen van insporing het uitgangspunt is. Mocht er in de praktijk onvoldoende rekening gehouden worden met dit punt, dan is het aanscherpen van de regels een optie. Dat geldt overigens ook voor andere onderdelen van Kleurkeur. Het blijft een levende richtlijn die aangepast kan worden naar de praktijk.
- Een invasieve exoot als de japanese duizendknoop wordt niet meegemaaid met de rest. Mocht er al tot maaien van deze planten overgegaan worden, dan is het schoonmaken van de machines cruciaal. Uit een klein stukje plant kan al een nieuwe duizendknoop groeien.

In de cursussen leren wij bijvoorbeeld waar men op moet letten bij het gefaseerd maaien. Hoe beslis je welke delen blijven overstaan en welke delen meegemaaid worden? We leren maaiers dat ze best mogen slingeren als daar de ruimte voor is. En dat gradiënten heel waardevol zijn voor biodiversiteit en daar in het beheer rekening mee gehouden moet worden.

Uiteraard behelst Kleurkeur nog veel meer, maar hopelijk geeft bovenstaande informatie een inhoudelijk inkijkje. Als laatste is het nog goed om te vermelden dat De Vlinderstichting bij het ontwikkelen van Kleurkeur en ook van de bijbehorende cursussen niet over één nacht ijs is gegaan. We hebben

geprobeerd om het streven naar ecologische variatie te vervatten in een aantal algemene richtlijnen en er (vooralnog) bewust voor gekozen om niet alles in regels dicht te timmeren. Dat heeft als belangrijkste reden dat we zoeken naar enige uniformiteit (vandaar een keurmerk), maar met behoud van de ruimte om maatwerk te leveren. Maatwerk voor de bijzondere soorten, vegetaties of leefgemeenschappen die in een berm aanwezig kunnen zijn. Het is vrijwel onmogelijk om voor alle denkbare situaties de regels of richtlijnen uit te schrijven (immers: beheer voor een knautiabij vraagt om een andere aanpak dan beheer voor ringslangen). Daarom zeggen wij: binnen Kleurkeur wordt er rekening gehouden met de aanwezige natuurwaarden of de potenties hiervoor in een berm. Wat die zijn, is aan een opdrachtgever en aannemer om te bepalen, gebaseerd op goed ecologisch inzicht of advies. Maar er is dus ruimte in Kleurkeur. Wij zullen uiteraard de ontwikkelingen buiten goed in de gaten houden om te bepalen of die ruimte goed gebruikt of misbruikt wordt. Bij misbruik grijpen we uiteraard in.

Wat kan Kleurkeur betekenen voor wilde bestuivers?

Omdat er in 2020 voor het eerst buiten volgens de richtlijnen van Kleurkeur is beheerd op een aantal locaties, is het nog te vroeg om harde uitspraken te doen over de effecten van dit beheer op wilde bestuivers (bijen, zweefvliegen, vlinders). Daarom geef ik een kort expert judgement over de potenties van Kleurkeur voor bestuivers. Dat is – wil ik benadrukken – dus open voor voortschrijdend inzicht.

1. Het laten overstaan van vegetatie kan, wanneer dit met oog voor lokaal aanwezige plantensoorten gebeurt, leiden tot een verlenging van de bloeihoog

Figuur 4. Gefaseerd maaibeheer, zoals hier sinusbeheer in een vochtig grasland in Vlaanderen, kan de bloeihoog van kruiden verlengen. Foto Anthonie Stip.

van planten (Fig. 4). Op het tijdstip van maaien zal immers niet meer 100% van het oppervlak van de berm grootschalig gemaaid zijn, maar blijven er delen overstaan op zo klein mogelijke schaal. De planten die hier groeien kunnen blijven bloeien en vormen daarmee een potentiële voedselbron voor bloembezoekende insecten. Op de gemaaide delen komen aanwezige kruiden opnieuw tot ontwikkeling en na verloop van tijd in bloei (tenzij het te laat in het jaar is, dan blijven veel kruidachtige planten vegetatief aanwezig). Op het moment van herbloei in de gemaaide delen is de bloei in de overstaande delen vaak verminderd. Dit

Figuur 5. Hommels, zoals deze aardhommel *Bombus terrestris*, kunnen profiteren van een verlengd voedselaanbod in bermen. Foto Anthonie Stip.

- resulteert in een kleinschalige mozaïek van bloei en herbloei, waardoor in ieder geval sociale hommels waarschijnlijk beter in staat zijn om de voedselvoorziening voor hun nesten op peil te houden (Fig. 5). Andere bloembezoekers kunnen ook profiteren van het vergrote voedselaanbod.
2. Voor stuifmeelspecialisten geldt dat wanneer hun voedselplanten tijdens de vliegtijd gemaaid worden, ze er veelal niet in slagen om hun levenscyclus te voltooien. Ecologisch bermbeheer volgens Kleurkeur houdt ook zoveel mogelijk rekening met voedselplanten van stuifmeelspecialisten. Locaties met grote kattenstaart, grote wederik of andere voedselplanten worden geheel of gedeeltelijk gespaard tijdens de maaibeurt, in ieder geval tot aan het einde van het seizoen. Deelnemers aan de cursus krijgen dit nadrukkelijk aangeleerd.
 3. Vergrassing of verruiging is een risico in overstaande delen. Dit kan graslandvlinders weliswaar ten goede komen, maar zal voor veel andere bloembezoekers minder goed uitpakken omdat de vegetatie teveel kan verdichten en enkele plantensoorten kunnen gaan domineren. Het is daarom aan te raden om overstaande delen te laten rouleren door het bermareaal, zodat verruiging zoveel mogelijk wordt voorkomen. Ook is het raadzaam om goed te volgen wat er buiten in de bermen gebeurt en bij negatieve ontwikkelingen op tijd bij te sturen. Kleurkeur biedt ruimte voor maatwerk.

Figuur 6. Gewone berenklaauw kan lokaal dominant worden als het maaisel te vaak blijft liggen. Foto Anthonie Stip.

4. De overgang van klepelbeheer en maaisel laten liggen naar maaien en afvoeren zal in veel bermen positief uitpakken. De overmatige aanwezigheid van voedingsstoffen wordt geremd, waardoor betere omgevingscondities ontstaan voor meer plantensoorten. Hier zullen bloembezoekende insecten op termijn van kunnen profiteren, omdat het voedselaanbod vergroot. Op zandgronden zal het beëindigen van klepelbeheer vermoedelijk sneller tot ecologisch positief resultaat leiden dan op klei- en veenbodems.
5. Voedselrijke bermen met klepelbeheer kunnen in intensief gebruikte landschappen, bijvoorbeeld regio's met veel agrarisch landgebruik, lokaal één van de weinige locaties met bloemen zijn. In Noord-Holland is vastgesteld dat de gewone berenklaauw dominant aanwezig is in een aantal geklepelde bermen (Stip & Dijkhuis 2020) (Fig. 6).

Figuur 7. Door bodeminsporing en -verdichting zoveel mogelijk te voorkomen, worden grondnesten van bijen meer ontzien. Foto Anthonie Stip.

- Tijdens de bloeiperiode van deze plant kunnen in deze bermen voor korte tijd grote aantallen bloembezoekende insecten de bloemschermen bezoeken. Het zijn immers één van de weinige bloemrijke locaties in de wijde omtrek. Wanneer in dergelijke bermen het klepelbeheer stopt, zullen de condities voor de gewone berenklaauw langzaam minder geschikt raken. Het kan in intensief gebruikte agrarische landschappen ook even duren voordat zaad van andere kruidachtige planten de bermen bereikt. Stoppen met klepelbeheer in dergelijke bermen kan daarom mogelijk tijdelijk leiden tot een verarming van het bloemaanbod. De verwachting is echter dat het bloemaanbod na enige jaren ook weer herstelt.
6. Het voorkómen van bodembeschadiging kan positief uitpakken voor de bodemnestelende bijensoorten. Aangezien ongeveer tweederde van de Nederlandse bijenfauna ondergronds nestelt, is er aanzienlijk potentieel van deze maatregel (Fig. 7).
7. Omdat voor het inzaaien van bermen binnen Kleurkeur het principe 'nee, tenzij' geldt, zal de focus liggen op het bereiken van ecologische resultaten door middel van goed beheer. Voor de lange termijn is dit vermoedelijk positief voor bloembezoekers.
8. Als het goed is leidt Kleurkeur ook tot een betere samenwerking tussen opdrachtgever en aannemer, wordt er doelgericht gewerkt en worden monitoringsresultaten gebruikt om de effectiviteit van ingezette beheermethoden en machines te evalueren. Dit kan leiden tot een betere uitvoeringspraktijk buiten en minder maaifouten tot gevolg hebben.

Tenslotte is het goed om te vermelden dat een opdrachtgever die om Kleurkeur vraagt dat niet (direct) voor zijn hele bermenareaal hoeft te doen. Het is raadzaam om klein te beginnen en met die ervaringen de kansrijke locaties steeds meer onder ecologisch beheer te brengen. Dit zal waarschijnlijk ook tot meer draagvlak onder inwoners en bestuur leiden.

Er is, samenvattend, in Nederland een groot potentieel om onze infranatuur beter te beheren voor flora en fauna. Kleurkeur kan daarvoor een geschikt middel zijn omdat het heldere, uitlegbare principes bevat, vakmanschap en ecologisch inzicht centraal stelt en er bovendien een juridische stok achter de deur zit: het is een keurmerk dat geaudit wordt.

Literatuur

Stip, A. & J.E. Dijkhuis, 2020. Nectarindex en insecten. Onderzoek naar de betekenis van bermen voor bloembezoekende insecten. - Rapport VS2020.005, De Vlinderstichting, Wageningen, 33 p.

Zonderwijk, P., 1979. De Bonte Berm. De rijke flora en fauna langs onze wegen. - Zomer & Keuning, Ede, 160 p.

Summary

In 2019, De Vlinderstichting, together with Stichting Groenkeur, developed a quality mark for ecological management of roadsides and green areas. This quality mark is called Kleurkeur. In this article I describe in broad terms how Kleurkeur has arisen, what Kleurkeur entails and what it can mean for wild pollinators. Ecological management of roadsides with Kleurkeur consists of: 1) A management plan in which goals, agreements and working methods are described and agreed; 2) Restrictions for flail; 3) Phased mowing management: 15-30% of the vegetation remains uncut at every mowing, on the smallest possible scale; 4) Professional competence: people who carry out ecological verge management must have successfully completed a Color Label course; 5) Monitoring of flora and fauna, as a finger on the pulse of the management goals that have been set. It is expected that this approach will lead to better implementation practice in the management of verges and green areas and more opportunities and opportunities for wild pollinators.

Anthonic Stip

De Vlinderstichting
anthonie.stip@vlinderstichting.nl